

*Галицька О. К.,
старший викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ ВОДОЙМ ТА МОРЯ

Анотація. Доведено, що подальший сталий розвиток України потребує модернізації наявних та запровадження нових правових засобів, що мають впливати на зменшення показників екологічної злочинності та покращення ситуації у природоохоронній сфері, у тому числі шляхом посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення та злочини у цій сфері та удосконалення криміналістичних методик розслідування цієї категорії злочинів.

Криміналістичну характеристику правопорушень, пов'язаних із забрудненням водойм та моря, які підпадають під склад злочинів, передбачених ст. 242 та ст. 243 Кримінального кодексу України, представлено як систему, яка складається з певних взаємопов'язаних елементів. До їх числа належать: предмет злочинного посягання, забруднюючі речовини, джерела забруднення, місце злочину, час злочину, обставини (об'єктивні та суб'єктивні чинники), що сприяють забрудненню, способи злочину, шкідливі наслідки забруднення, суб'єкти злочину і психічна складова особи злочинця.

Метою даної статті є аналіз теоретичних основ криміналістичних характеристик злочинів, пов'язаних із забрудненням води та моря і їх відповідності потребам практики.

Розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел, має певну специфіку. Розвиток криміналістичних характеристик злочинів в цій області пов'язано з класифікацією екологічних злочинів і ґрунтується на широкій системі природоохоронного законодавства і його підсекторів – водного права і морського законодавства.

Велике значення для ефективної організації розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел, має підсистема приватної криміналістичної методології розслідування злочинів – криміналістична характеристика. Це дозволяє слідчому одержувати інформацію для висунення обґрунтованих слідчих версій розслідуваної події загалом і його конкретних обставин, встановлення основних напрямів попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, екологічні злочини, злочини у сфері охорони водних ресурсів, механізм злочинів.

Постановка проблеми та її актуальність. Екологічні проблеми давно перейшли національні кордони та набули статусу глобальних. У документі «70 напрямів діяльності ООН: змінюючи світ на краще» зазначається, що без розв'язання проблем, які пов'язані з виснаженням озонового шару, токсичними відходами, забрудненням повітря, водних ресурсів та іншим, неможливо забезпечити довгострокове економічне зростання

[1]. За інформацією, що міститься у доповіді ООН та Інтерполу за 2016 р., екологічні злочини посідають четверте місце у світі після наркобізнесу, підробки грошей та торгівлі людьми. Кожного року показник злочинів проти довкілля збільшується принаймні на 5%. Злочинці отримують високі доходи (загальний збиток від таких злочинів сьогодні становить 91-258 млрд доларів США у порівнянні з 70-213 млрд дол. США у 2014 р.), а виявити подібні злочини досить важко [2].

Загалом екологічну ситуацію в Україні, у тому числі у сфері водних ресурсів та охорони морських водних ресурсів, можна схарактеризувати як критичну. За індексом екологічної ефективності, який формується раз на два роки, у період з 2006 до 2018 р. включно місце нашої країни змінювалося з 51 у 2006 р. до 109 у 2018 р. [3]. Щодо стану водних об'єктів, то Україна, на жаль, не володіє значними водними багатствами. Водні ресурси України становлять 63119 річок, середньорічний стік яких сягає 87,1 млрд куб. м води; приблизно 20 тисяч озер; 27 лиманів; 1116 водосховищ з об'ємом води понад 1 млн куб. м; запаси підземних вод – 20,9 млрд куб. м та частина вод Чорного та Азовського морів [4]. До водних об'єктів включено річки, озера, водосховища, ставки, канали тощо. Попри те, що в Україні щороку скорочується кількість підприємств, які найбільше впливають на стан водних ресурсів, а також моря, їх екологічний стан не покращується, а суттєво погіршується. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу Україна посідає 95 місце [5].

Отже, подальший сталий розвиток України потребує модернізації наявних та запровадження нових правових засобів, що мають впливати на зменшення показників екологічної злочинності та покращення ситуації у природоохоронній сфері. Багато змін має відбутися у сфері захисту навколишнього середовища усіма ресурсами, у тому числі шляхом посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення та злочини у цій сфері та удосконалення криміналістичних методик розслідування цієї категорії злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел, певною мірою розробляли такі вітчизняні та закордонні вчені, як С.Б. Гавриш, А.А. Гарєєв, О.Л. Дубовик, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель, П.П. Згонніков, А.А. Іванова, С.В. Книженко, І.В. Лавігіна, П.М. Маланчук, В.К. Матвійчук, Г.А. Магусовський, І.І. Митрофанов, О.І. Нікітенко, О.В. Одерій, К.В. Осипова, О.О. Петрухіна, Г.С. Поліщук, Г.О. Пономаренко, В.В. Попков, В.А. Попов, С.С. Рузметов, Ю.М. Туровець, Ю.А. Турлова,

Ю.С. Шемшученко, В.Ю. Шепітько, О.О. Яковлева та інші. Істотним внеском у розробку цієї проблеми є монографії «Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання» В.К. Матвійчука та В.М. Присяжного (2007 р.) та «Криміналістичні аспекти розслідування злочину забруднення моря» І.В. Дмитриченка, О.В. Тимченка та А.О. Левицького (2018 р.). Але нестримний розвиток технічного прогресу та екологічна криза, яка певною мірою посилюється правопорушеннями в екологічній сфері, свідчить, що наявні у теперішній час методики розслідування злочинів у цій сфері, у тому числі спрямованих на забруднення морів та водних ресурсів, не можуть розглядатися як такі, що відповідають потребам практики протидії цим злочинам. Це зумовлює подальші наукові дослідження з метою удосконалення теоретичних та практичних аспектів розслідування злочинів із забруднення водних та морських ресурсів.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних основ криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із забруднення водойм та моря на предмет їх відповідності потребам практики.

Виклад основного матеріалу. Розслідування злочинів, пов'язаних із забруднення морів та інших водних джерел, мають певну специфіку. Розробка криміналістичної характеристики злочинів у цій сфері пов'язана з класифікацією екологічних злочинів та базується на широкій системі екологічного законодавства та його підгалузей – водного законодавства та морського законодавства.

Доктринальні підходи, розроблені у рамках кримінально-правової науки щодо поняття та класифікації екологічних злочинів, характеризуються різноманітністю, виокремленням їх ознак тощо. Термін «екологічний злочин» у науковий обіг було введено у другій половині ХХ ст. В.Д. Пакутіним, що є похідним від поняття «екологічне правопорушення», який, зі свого боку, був запропонований О.С. Колбасовим у 1972 р. [6]. Здебільшого екологічні злочини розуміються як передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння (дія або бездіяльність), що посягають на навколишнє природне середовище, які заподіяли шкоду природним об'єктам. До особливостей цих злочинів відносять: злочинні дії (бездіяльність) службових осіб, інших осіб, які безпосередньо відповідають за встановлення та експлуатацію очисних споруд або виконують іншу роботу, пов'язану з транспортуванням відходів, викидів та їх знешкодженням; вчинення цих злочинів мають прояв у розпорядчій документації щодо функціонування очисних споруд тощо; процес забруднення та його наслідки; своєрідність сфери створення і знаходження слідів (водної, повітряної) відбивається на їх стійкості, сприяє їх пересуванню, значному поширенню тощо [7, с. 95–96].

Механізм злочинів, пов'язаних із забруднення морів та інших водних джерел, складається з трьох етапів, пов'язаних причинно-наслідковим зв'язком: протиправних дій (бездіяльності) суб'єктів, відповідальних за дотримання вимог екологічно безпечної діяльності, які створили аварійну ситуацію; швидко некеруваного проникнення забруднюючих речовин у водні об'єкти чи море під впливом природних чинників і настання наслідків першого порядку (зміна природних властивостей вод і атмосфери); настання наслідків другого порядку (зміна стану здоров'я людини, тварин, сільськогосподарських культур, рибних запасів) [8].

Типовими способами забруднення вод є: скидання шкідливих речовин за неналежної експлуатації накопичувачів відходів; аварії у промислових системах каналізації та магістральних трубопроводах; за проведення робіт отруйними речовинами у водоохоронних зонах водних об'єктів; за затоплення судів. Водночас слід враховувати, що з огляду на цільове призначення водного об'єкта (використовування для питного чи господарсько-побутового водопостачання, чи він має рибогосподарське призначення), встановлюються нормативи гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин. Під речовинами та матеріалами, шкідливими для здоров'я людини та водних ресурсів, слід розуміти речовини та матеріали, які за попадання у водне середовище здатні створити небезпеку для здоров'я людей або можуть завдати шкоди водним біологічним ресурсам, а також речовини, що підлягають контролю.

Щодо кримінально-правової класифікації екологічних злочинів, яка є базою для їх криміналістичної класифікації, то найбільш розробленою є їх типологія за об'єктом посягання на: злочини у сфері охорони земель, злочини у сфері охорони надр, злочини у сфері охорони вод (ст. 242, ст. 243 Кримінального кодексу (далі – КК) України), злочини у сфері охорони атмосферного повітря; злочини у сфері охорони рослинного світу, злочини у сфері охорони природних територій та об'єктів особливої охорони.

Велике значення для ефективної організації розслідування злочинів, пов'язаних із забруднення морів та інших водних джерел, має підсистема приватної криміналістичної методики розслідування злочинів – криміналістичної характеристики. Саме вона дає змогу слідчому отримати інформацію для висунення обґрунтованих слідчих версій щодо розслідуваної події загалом та окремих її обставин, встановлення основних напрямів запобігання, розкриття та розслідування злочинів.

Щодо кількісних показників розкриття екологічних злочинів загалом та злочинів, пов'язаних із забруднення морів та інших водних джерел, то необхідно зазначити, що вони, по-перше, характеризуються невисокою облікованістю. За 15 років станом на кінець 2016 р. їх було виявлено лише 366, більшість з яких є наслідком порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України), що складає 87,4%, а 12,6% становлять забруднення моря (ст. 243 КК України). Питома вага злочинів у сфері охорони вод становить 1,1% [9, с. 143]. По-друге, статистика розкриття екологічних злочинів свідчить про невисокі показники їх розкриття: у 2014 р. – 60 %, у 2015 р. – 25 %, у 2016 р. – 17 %, тобто спостерігається стійка тенденція збільшення кількості злочинів та зменшення їх розкриття. Це свідчить про низьку якість розслідування досліджуваної категорії справ, що зумовлено відсутністю ефективних диференційованих методик розслідування екологічних злочинів [10, с. 49].

Криміналістичною наукою не вироблено єдині критерії щодо поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів. Так, на думку М.П. Яблокова, криміналістична характеристика є системою опису криміналістичнозначущих ознак виду, групи чи окремого злочину, які виявляються в особливостях способу, механізму та обстановки його вчинення, що дає уявлення про злочин та злочинну діяльність, суб'єкт злочину та інші обставини, яка спрямована на забезпечення успішного розв'язання завдань розкриття, розслідування та запобігання злочинів [11, с. 36–37].

Для Л.С. Белкіна криміналістична характеристика злочинів є моделлю кримінальних ситуацій та обставин, що їх супроводжують, а також наслідками злочинів певних категорій у формі матеріальних та ідеальних слідів, механізм протиправного діяння і спосіб вчинення злочину, предмет злочинного посягання, які надають можливість висувати версії щодо події, яка розслідується, або про окремі її обставини, та мати перспективу бачення тактичної складової частини розслідування» [12, с. 687–688]. Також висловлюється думка, що криміналістична характеристика є певною системою відомостей про злочини, аналіз яких дає змогу робити висновки щодо побудови оптимальної моделі їх розкриття та розслідування [13, с. 33]. Найбільш узагальнено криміналістична характеристика злочинів може бути визначена як сукупність типових відомостей про злочин.

Щодо елементного складу криміналістичної характеристики злочинів, то обґрунтовано вбачається підхід, за яким включення будь-якого елемента у структуру криміналістичної характеристики залежить від особливостей цього виду злочинів, тому не може бути єдиного підходу до зазначеного питання [14, с. 8].

До криміналістичної характеристики екологічних злочинів включають: обстановку події злочину; типологічні риси правопорушників; особливості їх злочинної поведінки; мотиви скоєння злочинів і механізм слідоутворення; характер та розмір спричиненої шкоди [15, с. 221]. О.В. Одерій до структури криміналістичної характеристики екологічних злочинів включив такі елементи: 1) предмет посягання; 2) механізм (спосіб) вчинення злочину; 3) обстановку вчинення злочину (час, місце); 4) характеристику особи злочинця; 5) типovu слідову картину (у її широкій інтерпретації); 6) характеристику потерпілого (як факультативний елемент). Науковець акцентує увагу на наслідках як важливої складової криміналістичної характеристики екологічних злочинів [16, с. 55].

Так, для розслідування злочинів, пов'язаних із забруднення морів та інших водних джерел, характерні такі типові слідчі ситуації: 1) особи, які спричиняють шкоду водним ресурсам, затримані на місці злочину; 2) сліди злочину виявлено, але злочинці невідомі; 3) свідки-очевидці вказують на конкретних осіб, які, на їх думку, вчинили злочин чи причетні до цього; 4) виявлено факт забруднення водойм, але злочинці невідомі та відсутні свідки цього злочину.

Таким чином, більшість вчених в основу криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля пропонують такі елементи, як спосіб вчинення, предмет посягання, суб'єктивний склад, обстановка злочинної події, слідова картина та негативні наслідки [17, с. 28]. Сукупність виокремлених елементів криміналістичної характеристики цих злочинів, їх специфічний зміст є інформаційною базою для розробки методики розслідування екологічних злочинів.

Висновки. Отже, подальший сталий розвиток України потребує модернізації наявних та запровадження нових правових засобів, що мають впливати на зменшення показників екологічної злочинності та покращення ситуації у природоохоронній сфері, у тому числі шляхом посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення та злочини у цій сфері та удосконалення криміналістичних методик розслідування цієї категорії злочинів.

Криміналістична характеристика злочинів, які пов'язані з забрудненням водойм та моря, базується на аналізі слідчої, експертної, оперативно-розшукової, судової практики та вико-

ристовується цією практикою через методику розслідування цих злочинів, для розробки якої такий аналіз є вихідною базою.

Забрудненням водойм та моря, які підпадають під склад злочинів, передбачених ст. 242 та ст. 243 КК України, як об'єкт криміналістичного аналізу, є системою, яка складається з певних взаємопов'язаних елементів. До їх числа належать: предмет злочинного посягання, забруднюючі речовини, джерела забруднення, місце злочину, час злочину, обставини (об'єктивні та суб'єктивні чинники), що сприяють забрудненню, способи злочину, шкідливі наслідки забруднення, суб'єкти злочину і психічна складова частини особи злочинця.

Література:

1. 70 Ways the UN Makes A Difference. United Nations. URL: <http://www.un.org/un70/en/content/70ways>
2. Доклад ЮНЕП-Интерпол : количество преступлений против окружающей среды выросло на 26%. URL: <https://dronet.ru/news/2016/06/14/doklad-yunep-interpol-kolichestvo-prestuplenij-protiv-okruzhayushhej-sredy-vyroslo-na-26/> (дата звернення: 20.11.2018).
3. Pilot 2006 Environmental Performance Index. URL: http://archive.epi.yale.edu/files/2006_pilot_epi_summary_for_policymakers.pdf (дата звернення: 20.11.2018); 2018 Environmental Performance Index. URL: <https://epi.envirocenter.yale.edu/downloads/epi2018policymakerssummaryv01.pdf> (дата звернення: 20.11.2018).
4. Івашко В.Г., Ольвінська Ю.О. Статистичний аналіз стану та використання водних ресурсів України. Одеський національний економічний університет. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/> (дата звернення: 20.11.2018)
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 20.11.2018)
6. Джунусова Д.Н. Экологическая преступность и ответственность за экологические преступления : Специализированный учебный курс. Саратов : Изд-во ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2013. 200 с. URL: <https://monographies.ru/ru/book/section?id=5472#footnote-921-44> (дата звернення: 23.11.2018).
7. Столітній А. Розслідування злочинів проти довкілля. Криміналістична характеристика правопорушень цієї категорії. *Вісник прокуратури*. 2013. № 7. С. 94–99.
8. Иванова Л.А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы : дис. канд. юрид. наук спец. : 12.00.09. Москва, 2003. 213 с.
9. Турлова Ю. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Право України*. 2017. № 5. С. 139–147.
10. Гришак С.В., Бабенко М.В. Проблема ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 33. С. 46–55.
11. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 1999. 718 с.
12. Криминалистика : учебник / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Норма, 2000. 990 с.
13. Лавров В.Л. Криминалистика : учебник. Москва : Норма, 1999. 552 с.
14. Соколов А.Б. Расследование краж, совершаемых группами несовершеннолетних : учебное пособие. Омск : Омская академия МВД России, 2014. С. 8.
15. Ипатова И.А. Криминалистика : учеб.-метод. комплекс. Москва : Изд. Центр, 2008. 558 с.

16. Одерій О.В. Наслідки як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 55–61.
17. Дмитриченко І.В., Тимченко О.В., Левицький А.О. Криміналістичні аспекти розслідування злочину забруднення моря : монографія. Миколаїв : НУК, 2018. 244 с.

Galitskaya O. Theoretical basis of criminalistic characteristics of crimes related to pollution of water and sea

Summary. It is proved that the further sustainable development of Ukraine requires modernization of existing and introduction of new legal means that should affect the reduction of indicators of environmental crime and improvement of the situation in the environmental field, including by increasing the criminal liability for environmental violations and crimes in this field and improving criminological investigative techniques for this category of crimes. The criminological characteristics of crimes related to pollution of reservoirs and the sea, which fall under the offence, provided by Art. 242 and Art. 243 of the Criminal Code of Ukraine are presented as a system consisting of certain interrelated elements. These include: the subject of a criminal offense, polluting substances, sources of pollution, the place of crime, time of crime, circumstances (objective and subjective factors)

contributing to pollution, methods of crime, harmful effects of pollution, and subjects of crime and psychological component of the criminal identity.

The purpose of this article is to analyze the theoretical foundations of criminalistic characteristics of crimes related to pollution of water and sea and their conformity to the needs of practice.

Investigation of crimes related to pollution of seas and other water sources has certain specificity. The development of forensic characteristics of crimes in this area is associated with the classification of environmental crimes and is based on a broad system of environmental legislation and its sub-sectors – water law and maritime legislation.

A great importance for the effective organization of the investigation of crimes related to the pollution of seas and other water sources has a subsystem of a private criminalistic methodology for investigating crimes – criminalistic characteristics. It allows the investigator to obtain information for nominating reasonable investigative versions of the investigated event in general and its particular circumstances, establishing the main directions of prevention, disclosure and investigation of crimes.

Key words: forensic characterization of crimes, environmental crimes, crimes in the field of water resources protection, crimes mechanism.